

# HÁROM HALOTT ÍRÓ 1944 ŐSZÉN KILÉPTET AZ ŐSZ A NYÁRBÓL

*Berényi János 1902–1944*

UTASI CSABA

A jugoszláviai magyar irodalom történetének két háború közötti korszaka torzókkal van tele. Derékba tört életek, félresiklott pályák, önpusztító szövegek tucatjai jelzik a hőskor egy-egy állomását. A kipányvázott, sorsunktól megvert tehetségeknek ebben a galériájában külön hely illet meg Berényi Jánost. Egy bácskai faluban született 1902 májusában. Öt éves korában már jól és mohón olvasott. A gimnáziumot Szabadkán kezdte, Kalocsán folytatta, és Baján fejezte be, majd beiratkozott a budapesti egyetem orvostudományi karára, amelyet, „veszedelmes arányban” megszapорodott verseivel tarsolyában négy félév lehallgatása után ott hagyott. 1925-ben a *Bácsmezei Napló* munkatársa lett, később pedig a *Kalanyvái* is, egészen 1944-ig. Bár itteni publikációinak száma folyvást gyarapodott, alakját mindvégig homály takarta. A harmincas évek végén, mint Herceg Jánostól tudjuk, egy „nagyon kis” bajai redakcióban kereste a kenyerét, s a kettősbirtokosok igazolványával járogatott át a határon. „Senki sem ismerte közelebről, Latákon kívül nem is volt talán más barátja, mert reggel jött, s amikor esteledni kezdett, már ment is haza Kelebiára vagy hova. De szorosán hozzátartozott mégis a vajdasági irodalomhoz.”

Költészetének tanúságaként a húszas években Berényi János is számot vetett azzal a helyzettel, melyben élnie adatott. Akár Tamás István („ki látja a húszéveseket, / lelkük boszorkányüstjébe ki nézett, / strázsát ki áll a holnapjukért”) vagy Bencz Boldizsár („Kinek vétettünk? / kik alá jöttünk dócsás lovaknak?”), ő is el-eltűnődött azon, hogy miért is jött erre, ki küldte, ki vezérelte, ki zaklatta tájunk felé. Míg azonban költőtársai zömét az elszigeteltség, a társadalmi hontalanság tényei foglalkoztatták elsősorban, addig Berényi Jánosnak a lét megismerhetetlensége is erős impulzusokat adott. Szorongásában „nehéz fekete-titok”-ká metaforizálta a születésünket, „eltévedt hajó”-vá a koporsónkat, s épp ezért ismételtlen megkérdőjelezte mindazokat a nyilvánvalónak látszó értékeket, melyeket a két szélső pont közé eső néhány évtized során meg-

tapasztalunk. A bizonyosság megesorbulásának pillanataiban azon riadozik, hogy a mosolyok tán „gyászasta vermek”, hogy „öldöklő angyal a béke”, s „véres, fekete kézfogások a zengő szivárványhidak”. A viszonylagosság szélső határáig merészkedett tehát, ahonnan szerencsés körülmények között nemcsak ráláthatott volna az örvénylő létre, hanem maradandóan meg is énekelhette volna azt. Erre azonban, sajnos, nem került sor, hiszen Berényi János a harmincas–negyvenes években mindinkább a lehatárolt magánérdekűség, a stilizált helyzetdalok lírikusává lett.

Hasonló tüneteket kínál kispórája is, csak fordított sorrendben. Eleinte szokványos, százszor megírt témákkal kísérletezik, a harmincas évek második felében azonban irányt változtat. Mintha csak ráeszmélt volna, hogy az esztétikai hírérték nem magán a témán, hanem a formateremtés mikéntjén áll vagy bukik, a nyelv „felszabadításán” kezdett fáradozni. Egy-egy bekezdésben, epizódban most már messze merészkedett a sztereotípiáktól, a köznapi logikától, a tényközlő leírás készen kapott eszközeitől, s egyfajta metafizikai párázatba tudta vonni még a vaskosan banális jelenségeket is. Apró szürrealista fénypontok ezek, melyeknek sugarai, Berényi János lehetőségeit sejtetve, máig világítanak.

„És mondják, sírva mondják, de hol van a bizonyosság, / hogy kiléptet az ősz a nyárból, / s egyszer kétpercnnyire leszek a haláltól?” – borzongott egyik verse záradékában, nem is sejtve, hogy 1944-ben majd épp az ősz „kiléptetésekor” éri az erőszakos halál, anélkül, hogy legalább egy füzetkét hagyhatott volna maga után.

## SZÍNVALLÁS

### BERÉNYI JÁNOS

Egyszer hallgatni balgán,  
egyszer kacagni bölcsen,  
védelmet úgy susogni,  
hogy a vádat üvöltsem,  
szemem vígan lehunyni  
és mindent úgy is látni  
s a pinceháton ülve  
a sorsnak nekivágni.

Gyalázni dicsérettel,  
dicsérni gyalázattal,  
köszönteni a nagy hőst

meg sem bökött kalappal,  
 az igazság ma ennyi  
 a hazugság ma ennyi,  
 s hidd el, talán még így is  
 tudsz vértanú is lenni.

(*Kalangya*, 1943. 9. szám)

## AZ A NYOMORÉK HANGAY . . .

KRISTÁLY ISTVÁN

A féllábú Hangay még egy litert rendelt:

No, még egy litert, Vera!

Kint novemberi, csúnya, embert ölő havas esőt csapkodott a megvadult, iránytalan alföldi szél.

A szép, izmos, testes asszony csendesen szólt a magas cserépkályha mellől:

Menjen má, Sándor. Késő este van. Éjjel lesz, mire hazaér! Az út is rossz ilyenkor, aztán mit csinálna, ha az úton baj érné?

Ne törődj te avval. Add a bort!

Nem én többet, egy cseppet sem!

Hangay szemében meglobbant a parázsló tűz, amivel eddig szótlánul nézegette a fénylő, tornyosra rakott fehér cserépkályha mellett melegedő asszonyt. A szíve megtellett haraggal: persze, ez kellett neki! A gazdagság! Aztán kirobant belőle a megbántódása nehéz, keserű szavakban . . . a visszafojtott, régi fájdalom, ami éget . . .

Kocsma ez vagy nem kocsma?!

Vera ki akart térni a tűz lobogása elől, de csak mikor kimondta a szókat, akkor vette észre, hogy ő is ég . . .

Nohát, ha akarja: kocsma!

Hangay két öklére csapta sovány, fekete fejét. Bizony, összetört ember volt. Csak csont és bőr . . . Érzi.

Vera, suttopta igen fájón, Vera!

Vera mintha megértette volna Hangay vergődését . . . Hogy leromlott, hogy összetört ez az ember! . . . Csak a szemei voltak élettől gazdagok. Mélyek, csillogók, ölelő nézésűek . . .

Nézze, Sándor, én tudom, hogy maga haragszik. Lassan a söntéshez ment, és egy hosszú nyakú poharat simogató mozdulattal megtörölt. Aztán színültig töltötte frissen csillogó borral.

Ez a legjobb borunk. Igya meg egészségemre. Meg a magáéra. Aztán . . . ne legyen olyan szomorú.

Hangay lehajtotta a fejét. A szót úgy tépte ki magából:

Tudom, nyomorék vagyok! Senki vagyok!

Ne beszéljen így! Családja van!

Hangay felkapta a fejét. Ahogyan az asszony szólt – abban fájás van. Különös, messzi, de élő fájás. Ami úgy fáj, mint a seb, amiről tudjuk, hogy nem gyógyul be soha! Nem fáj, és mégis fáj. Van . . .

Csak egy kis lámpa égett a sötét fölött. Nemigen jár ebben az ítéletidőben erre vendég. A falu is alszik már. A szél üvölt árván, tehetetlenül . . . nekiveti magát ennek a faluvégi csárdának, mint aki ide menekül egy kis vigaszért: az élet egy kis percéért . . . mámorért . . . Ő is ilyen árván jött ide.

Erre jártam, hát begyüttem – mondta Hangay.

Az asszony érzi ebben a kis igazolásfélében az emlék melegét . . .

Jól tette, Sándor.

Hangay fölenged a jó szóra:

Tizenöt éve nem láttalak, Vera. Pedig tizenegy éve járok erre. Ez a nehéz őszí idő fogott el. Hát csak begyüttem. Aztán még olyan messzi van: a mi falunk!

Így mondta: a mi falunk!

Vera most leült az asztalhoz. Az egyfalusi rokon melegével. Az elmúlt élet szomorúságával.

Mi újság arra nálunk? . . . A szeme ölelgette most az embert.

Megvagyunk.

No, igyék! – unszolta Vera.

Hangay ajkához emelte a bort. De nem ivott.

Vera figyelte, látta.

Él még az anyja, Sándor?

Meghalt.

Vera elsápadt.

Meg?

Meg.

Mikor?

Nemsokára, hogy meggyüttem.

Fáj . . . Nem tudtam. Igazán . . .

Hangay a szemébe nézett.

Hát neked hogy megy?

Az asszony nagyon elpirult.

Jól.

Látom . . . fiatal maradtál . . . szép!

Vera gyorsan felelt:

Hallom: négy kisgyereke van.

Az.

Egyiknek Vera a neve.

Honnan tudod? – rázkódott meg Hangay.

Vera nem felelt.

Hangay azért tudta. Mert kérdezősködött. Alig tudott szólni:

Én akartam ezt a nevet. Én választottam.

Má szép nagy lehet . . .

Szép kislány.

Boldog lehet maga, Sándor . . .

Most Hangay nem felelt.

Nekem nincs gyermekem, Sándor!

Panaszkodik . . . dobbant nagyot Hangay szíve.

Oh, te szegény, te – néz rá az asszonyra.

Csend. A szél valahol befű az ablakon. A kis petróleumlámpa pislákol . . .

Tizenhét novemberében vágta le a lábamat egy nagy szakállú orosz orvos. Gránát roncsolta meg. Ilyen éjjel volt . . . aztán éppen most jártam erre . . . Mikor nyomoréku felébredtem, arra gondoltam, hogy én már sohase érek haza . . . fél lábbal . . . Meg minek is? Most már nem érdemes!

Nem azért lettem a más asszonya!

Csend. Hangay nem kérdez.

Én becsültem és szerettem magát.

Hangay a lelkével nézi az asszonyt. És az megérti, hogy ennek a nyomorékká lett embernek most nagy perce van. Hogy most vele van egész élete . . . hogy most fordul el a sorsa . . . Ez az ember a kisgyerekének – az elsőnek – az ő nevét adta . . .

Hallom, a felesége igen jó asszony . . .

Jó.

Szépen élnek, és már van egy kis házuk . . .

Van!

Énvelem sohase lett volna!

Hangay csodálkozva néz fel:

Miért?

Most tisztán hallani az ólomsúlyú eső nehéz zuhogását. Minden borzong. Fázik az ég felettük. Az asszony lehunyja szemét . . . fázik ő is . . . Mintha őrá esne a havas eső mind! Egész asszonyi sorsát, szépségét maga köré hinti . . . Megadja magát, de nem kegyelemre . . .

Mert én kevély voltam!

Vera szép, lángoló szemét – a nagy, ismeretlen tüzet – még ismeretlenebb csoda borítja el . . . könnyezik!

Hangay felizzik . . .

A te kevélységed! . . . Az szép volt. Olyan voltál, mint egy soha nem látott virág. A legszebb voltál! . . . Senki sem volt olyan, mint te! Mindenkinél különb voltál!

Vera az asztalra borultan sír . . .  
 Nem születtem én boldognak!  
 Hangay szíve ütöttén reszket: Oh, miket mond ez az asszony? Aztán mintha vigasztalni akarná:  
 Azt . . . azt nem lehet tudni . . . hogy ki született boldognak? . . .  
 Hirtelen nagy, felfénylő mozdulattal felemeli reszkető kezét, és mintha végtelen, az érthetetlen élet minden szépségét akarná kifejezni – keze végigsimogat Vera bársonyos haján:  
 Kevély voltál, és szép . . . szép, és soha, sohasé tudtalak felejteni . . . velem maradtál . . .  
 Vera némán nézi a sovány, elgyötört, dúlt arcot . . . a ragyogó, végtelen nézést . . .  
 Hát nem felejtett el?  
 Nem!  
 De most már, ugye, elfelejt?  
 Most már másképp nézlek. Ugye, akkor is más asszonya lettél volna, ha épen jöttem volna meg?  
 Vera sírdogált:  
 Nekem csak a csillogás kellett . . .  
 És most boldog vagy?  
 Vera Hangayra emelte tisztult nézését . . . mint aki felfelé néz . . . árnytalanul . . .  
 mert látja magát:  
 Nem születtem én boldognak!  
 Vera! – mondta meghatottan Hangay. – Édes húgom!  
 Vera lehunyta szemét, hogy magába zárja ezeket az erős szokat: édes húgom! . . .  
 Honnan is tud az ember ilyen nagy szokat ejteni? Ó, néha úgy megfénylik az ember élete . . .  
 No, most már mehetek én is, Vera!  
 Most már inkább itt maradhatna. Olyan csúnya idő van. És egészen éjjel lett!  
 Nem lehet, Vera. A gyerekek várnak!  
 Hát akkor . . . akkor legalább ezt a kis bort igya meg.  
 Hangay felemelte a poharat.  
 Egészségedre!  
 Az üres poharat pillanatig még kezében tartotta . . .  
 Jó bor . . . az íze tartós . . . Az urad maga kezeli a bort? Ejnye, még nem is kérdeztem, hogy hol van az urad.  
 Borért ment.  
 No, isten áldjon! – s felállott.  
 Hangay arca ünnepélyes volt. Igen komoly. Verát nézte.  
 Mert a csillogás is élet . . . mondta sokára. Élet az, Vera! Csak az ember nem tudja a szokat hozzá . . . a bor ízét se lehet elmondani!

(*A Mi Irodalmunk*, 1931. október 11.)

## TIMÁR FERENC VERSEI

## IMA

Adtál piros vért, zengő ideget.  
Szomjas szemet és munkás izmot is.  
Időt, világot. Mindez így keret.  
Szabad a játék. Uram, bátoríts.

## PARÁZS

Múlnak, peregnek a napok.  
Levelet egyre nem kapok.

Testvéri szót nem üzen senki.  
Magam vagyok. Az egész ennyi.

Béna beteg ott belül, titkon,  
Ha magad maradtál este itthon.

Kellene néha jottányi jószág.  
Szeretet-szikra, jó bohóság.

Nyers, durva öröm is kéne néha.  
Nem lenni örökké lusta, léha.

Konok kedv sápadt kín helyett.  
Tűz, miben remény ég, remeg.

Nem így megadni a sorsnak magunk',  
Maró füstökben, akár a hunyt

Láng után rothadt, roskatag parázs,  
Föléje hó hull. Jeges szél danáz.

## NOVEMBERI LÁZ

November, sárga levelek  
esője hull, zizeg, pereg.  
Köd támad, ahogy lehelek,  
fut füsttel, füttyel finoman,  
mint az illúzió.

A nap világa, heve hűl.  
Sugara most már nem meleg.  
Ónszürke fellegek megett  
járkál a hold is egyedül.

Szél kopogott az ablakon.  
Léptem recseg a padlaton.  
Lent a lankadt kert alatt  
valaki jár, az ősz matat.

Előbb huny már a lámpafény,  
Kályhában vérparázs a szén.  
Homályos, hallgató szobámban  
a fény, amit a falra vert,  
babonás zagyva arabeszk.

A falon régi óra jár.  
Könny, kacaj, kín és csók, halál  
messze van, mégis oly' közel,  
a sötét búsan átölel.

A magány és a szenvedés  
nem fáj, nem sok, talán kevés  
novemberestelen.

## LELEPLEZÉS

57 kilogramm nettó,  
csomó sejt mészből és vízből,  
1911 óta egészret alkot.  
Testanyaga immár negyedszer újul meg,  
nemcsak a körme és haja mindig más,



a húsa, a vére, az egész tartalma  
csak folyamat térben, kopár időben,  
fölkötte meleg és láthatatlan  
mulandó láng a lélek.

Tudja, hogy mindössze átmenet csak  
oda, hol a részek szétesnek ismét,  
víz, mész, amit most még egybefog az élet,  
visszajut megint a körforgásba, mint az  
elhervadt fű, ha beszántják őszi földbe.

Fogyasztja éveit, mint a cigarettát,  
maró, de megkezdte, minek dobná el,  
hideg láng szemében, nagy belenyugvás,  
ordinaré minden, céda a sors.

Olykor azonban mégis önfeledten,  
mintha mit sem tudna, elszabadul,  
a sírok vonzása el engedni szállni,  
távolba portyáz szent zenemezőkön,  
diskurál virággal, lánnyal, ifjú széllel,  
este pedig vendég fönt a csillagokban  
s aranykupából az Úrral borozgat.

(Timár Ferenc: *Rongyos madár*. Minerva Rt. kiadása, Szabadka, 1942)

1967. J. 6.

